VADUD MAHMUDNING ADABIY-TANQIDIY QARASHLARI

Djurayeva Nodiraxon Foziljonovna
FarDU, Filologiya fakulteti o'zbek tili yo'nalishi talabasi
nodirajorayevaa2@gmail.com

ANNOTATSIYA

Mazkur maqolada XX asr o‘zbek adabiyoti va adabiy tanqidchiligida o‘ziga xos o‘rin egallagan ijodkor, munaqqid va adabiyotshunos Vadud Mahmudning adabiy-tanqidiy qarashlari, estetik tafakkuri hamda badiiy adabiyotga munosabati tahlil etiladi. Unda adabiy tanqidning shakllanishi va rivojlanishida Vadud Mahmudning tutgan o‘rni, uning badiiy asar mohiyatini anglash, ijodkor mahoratini baholash, adabiyot va hayot munosabatlarini yoritish borasidagi qarashlari ilmiy-nazariy jihatdan o‘rganiladi. Munaqqidning adabiy merosida milliylik, badiiylik, estetik did, ijod erkinligi, adabiy an’ana va yangilik kabi masalalarning talqiniga alohida e’tibor qaratiladi. Shuningdek, uning tanqidiy tafakkurida mumtoz adabiyot an’analari va zamonaviy adabiy jarayon o‘rtasidagi uzviylik, badiiy ijodning ijtimoiy-ma’naviy vazifasi hamda adabiy baholash mezonlari masalalari tahlil qilinadi. Maqolada Vadud Mahmud qarashlarining o‘zbek adabiy tanqidchiligi taraqqiyotidagi tarixiy va nazariy ahamiyati ochib berilib, uning ilmiy-estetik merosining bugungi adabiyotshunoslik uchun dolzarbligi asoslanadi.

Kalit so‘zlar: Vadud Mahmud, o‘zbek adabiyoti, adabiy tanqid, munaqqid, adabiyotshunoslik, estetik tafakkur, badiiy tafakkur, milliy adabiyot, badiiy mahorat, ijod erkinligi, adabiy jarayon, adabiy meros, tanqidiy qarashlar, mumtoz adabiyot, adabiy-estetik mezonlar.

KIRISH

Adabiyot — millatning ma’naviy qiyofasi, tarixiy xotirasi, ruhiy olami va estetik tafakkurini o‘zida mujassam etuvchi bebaho ma’naviy boylikdir. U inson va jamiyat hayotidagi murakkab jarayonlarni badiiy obrazlar orqali aks ettirish bilan birga, xalqning dunyoqarashi, orzu-intilishlari, qadriyatlari va ma’naviy mezonlarini ham shakllantiradi. Adabiyotning taraqqiyoti esa nafaqat yangi badiiy asarlarning yaratilishi, balki ularni chuqur anglash, tahlil qilish, baholash va adabiy jarayonga munosib ilmiy-estetik munosabat bildirish bilan ham chambarchas bog‘liq. Shu jihatdan adabiy tanqid badiiy tafakkur rivojining muhim tarkibiy qismi, adabiyotning o‘z-o‘zini anglash va baholash vositasi sifatida alohida ahamiyat kasb etadi.

O‘zbek adabiy tanqidchiligi tarixiga nazar tashlar ekanmiz, XX asr boshlarida milliy uyg‘onish, ma’rifatparvarlik, jadidchilik harakati va yangi adabiy-estetik qarashlar ta’sirida shakllangan muhim ilmiy-adabiy jarayonlarga duch kelamiz. Bu davrda adabiyotga munosabat tubdan yangilanib, badiiy ijodning mazmuni, shakli, ijtimoiy vazifasi, milliy xususiyatlari va estetik mezonlarini qayta ko‘rib chiqish zarurati yuzaga keldi. Aynan shu tarixiy sharoitda adabiyotshunoslik va tanqidchilik oldiga milliy adabiyotning istiqbolini belgilash, badiiy asarning haqiqiy qiymatini aniqlash, ijodkor shaxsiyati va uning jamiyat oldidagi mas’uliyatini anglash kabi dolzarb vazifalar qo‘yildi.

Ana shunday murakkab va ziddiyatli adabiy-madaniy muhitda faoliyat olib borgan ijodkorlardan biri Vadud Mahmuddir. U o‘zbek adabiy-tanqidiy tafakkuri shakllanishida muhim iz qoldirgan munaqqid va adabiyotshunoslardan biri sifatida e’tiborga loyiqdir. Uning qarashlarida adabiyotga oddiy voqelik tasviri sifatida emas, balki inson ruhiyati, milliy o‘zlik, ma’naviy qadriyatlar va estetik tafakkurning ifodasi sifatida yondashish tamoyili muhim o‘rin tutadi. Vadud Mahmudning adabiy-tanqidiy faoliyatini o‘rganish orqali o‘zbek tanqidchiligida shakllangan dastlabki ilmiy-estetik mezonlar, badiiy asarni baholash tamoyillari va milliy adabiyot taraqqiyotiga doir qarashlarni chuqurroq anglash mumkin.

© Ushbu material Creative Commons Attribution 4.0 International (CC BY 4.0) litsenziyasi asosida tarqatiladi.

Vadud Mahmudning tanqidiy qarashlarini o‘rganish, avvalo, uning adabiyotga qanday mezonlar asosida yondashganini aniqlashni talab etadi. Chunki haqiqiy munaqqidning vazifasi faqat asarning yutuq va kamchiliklarini sanab o‘tishdan iborat emas. U badiiy asarning ichki mohiyatini ochishi, undagi g‘oyaviy-estetik qatlamlarni tahlil qilishi, ijodkorning individual uslubini anglay olishi va adabiy jarayondagi yangilanishlarni xolis baholashi lozim. Shu ma’noda Vadud Mahmud merosini o‘rganish o‘zbek adabiy tanqidchiligida ilmiylik, xolislik, estetik mezon va milliy tafakkur masalalarining tarixiy ildizlarini aniqlash imkonini beradi.

ASOSIY QISM

Vadud Mahmud (1898–1976) XX asr boshlarida o‘zbek adabiy-tanqidiy tafakkurining shakllanishi va rivojlanishiga munosib hissa qo‘shgan munaqqidlardan biridir. U milliy adabiyot yangilanish jarayonini boshdan kechirayotgan, jadidchilik harakati ma’rifat, milliy o‘zlik va madaniy taraqqiyot masalalarini kun tartibiga olib chiqqan tarixiy davrda faoliyat yuritdi. Uning adabiy-tanqidiy qarashlari o‘zbek adabiyotini shunchaki badiiy matnlar majmui sifatida emas, balki millatning ma’naviy hayoti, estetik tafakkuri va madaniy taraqqiyoti bilan bog‘liq hodisa sifatida anglashga intilishi bilan ahamiyatlidir.

Vadud Mahmudning adabiy qarashlari shakllanishida Samarqand adabiy-madaniy muhiti muhim o‘rin tutgan. U Mahmudxo‘ja Behbudiy, Abduqodir Shakuriy, Siddiqiy Ajziy, Hoji Muin, Abdurauf Fitrat va boshqa ma’rifatparvar ziyolilar faoliyati bilan bog‘liq muhitda kamol topdi. Ushbu muhitda adabiyot, ta’lim, matbuot va milliy taraqqiyot masalalari bir-biri bilan chambarchas bog‘liq edi. Shu sababli Vadud Mahmudning tanqidchilik faoliyatida ham badiiy asarning estetik qiymati bilan bir qatorda uning ma’naviy va ijtimoiy ahamiyatini anglashga intilish ko‘zga tashlanadi.

Munaqqidning adabiy-tanqidiy va publitsistik maqolalari «Kambag‘allar tovushi», «Zarafshon», «Turkiston», «Inqilob», «Maorif va o‘qitg‘uvchi», «Yer yuzi» kabi davriy nashrlarda chop etilgan. Uning turli imzolar ostida maqolalar e’lon qilgani ham o‘sha davr matbuotidagi faol ishtirokini ko‘rsatadi. Bu nashrlar orqali adabiy jarayondagi yangi hodisalar, shoir va yozuvchilarning ijodi, mumtoz merosni anglash hamda badiiy asarni baholashga doir fikrlar muhokama maydoniga olib chiqilgan.

Vadud Mahmud merosining muhim jihati shundaki, u adabiy tanqidni faqat maqtov yoki e’tiroz bildirish bilan cheklamay, ijodkor va asar haqida asosli mulohaza yuritish vositasi sifatida rivojlantirishga intilgan. Uning faoliyati misolida munaqqidning adabiy jarayonga munosabati, badiiy asarni tarixiy-madaniy sharoitda baholashi va adabiy merosga mustaqil yondashuvi namoyon bo‘ladi. Vadud Mahmudning adabiy-tanqidiy merosini o‘rganishda uning muayyan asar va ijodkorlarga bag‘ishlangan maqolalari alohida ahamiyatga ega. Manbalarda «Cho‘lponning “Buloqlari”» (1923), «Hind ixtilolchilari» (1923), «Turk shoiri Ajziy» (1924), «Adabiy tanqidga bir nazar» (1924), «Alisher Navoiy» va «Fuzuliy Bag‘dodiy» kabi ishlari qayd etiladi. Ayrim manbalarda «Alisher Navoiy» hamda «Fuzuliy Bag‘dodiy» maqolalarining nashr yili 1925-yil deb ko‘rsatiladi; bibliografik tafovutlarni ilmiy ishda birlamchi nashrlar orqali aniqlashtirish lozim.

Vadud Mahmudning 1924-yilda e’lon qilingan «Adabiy tanqidga bir nazar» maqolasi uning tanqidchilik faoliyatini anglashda muhim manbalardan biri hisoblanadi. Maqolaning nomidayoq adabiy tanqidning vazifalari va unga munosabat masalasiga e’tibor qaratilgani ko‘rinadi. Uni tahlil qilishda muallifning badiiy asarga baho berish tamoyillari, adabiy hodisalarni anglash usuli va tanqidning adabiy hayotdagi o‘rniga doir fikrlarini ajratib o‘rganish zarur.

Adabiy tanqidning asosiy vazifasi asarning mavzusini qayta bayon qilish emas, balki uning badiiy xususiyatlarini ochish, obrazlar tizimi, til va uslub, g‘oyaviy yo‘nalish hamda estetik ta’sirini izohlashdan iborat. Shu nuqtayi nazardan, Vadud Mahmudning tanqidiy merosi badiiy asarni mazmun va shakl birligida tahlil qilish, ijodkorning maqsadini anglash va asarning adabiy jarayondagi o‘rnini belgilash masalalarini o‘rganish uchun muhimdir.

© Ushbu material Creative Commons Attribution 4.0 International (CC BY 4.0) litsenziyasi asosida tarqatiladi.

Vadud Mahmudning tanqidchilik tajribasi adabiy baholashda shaxsiy taassurot bilan cheklanib qolmaslik, asarning badiiy xususiyatlarini asoslash va ijodkorning o‘ziga xosligini hisobga olish zarurligini ko‘rsatadi. Uning merosi bugungi adabiyotshunoslikda ham asarning badiiy qiymati, ijodkor individualligi va tanqidchining dalillash mas’uliyati haqidagi muhim savollarni yuzaga chiqaradi.

Vadud Mahmudning tanqidiy merosida mumtoz adabiyot namoyandalari ijodiga bag‘ishlangan maqolalar ham muhim o‘rin tutadi. Manbalarda uning «Alisher Navoiy» va «Fuzuliy Bag‘dodiy» nomli ishlari qayd etiladi. Ushbu maqolalar uning tadqiqot doirasi zamonaviy adabiy jarayon bilangina cheklanmaganini, mumtoz adabiyot merosiga ham murojaat qilganini ko‘rsatadi. Alisher Navoiy ijodini o‘rganish o‘zbek adabiyotshunosligi uchun muhim masalalardan biridir. Navoiy merosida insonparvarlik, adolat, ma’rifat, axloqiy kamolot, til va badiiy mahorat masalalari yuksak darajada ifodalangan. Shoir asarlarini tahlil qilishda uning poetik mahorati, obrazlar tizimi, badiiy til imkoniyatlari va mumtoz adabiyot taraqqiyotiga qo‘shgan hissasini hisobga olish zarur.

Vadud Mahmudning turli ijodkorlarga bag‘ishlangan maqolalarini birgalikda o‘rganish uning tanqidchilik faoliyatida bir necha yo‘nalish mavjudligini ko‘rsatadi: zamonaviy adabiy jarayonni kuzatish; mumtoz adabiy merosni o‘rganish; ijodkor shaxsiyati va badiiy mahoratini baholash; adabiy hodisalarni tarixiy-madaniy muhit bilan bog‘lash. Bu yo‘nalishlar uning faoliyatini o‘rganish uchun tahliliy asos bo‘lib xizmat qiladi. Biografik manbalarda Vadud Mahmudning 1898-yilda Samarqand atrofidagi Tayloq qishlog‘ida tug‘ilgani, dastlab Abduqodir Shakuriy maktabida, keyinchalik Ufadagi Oliya madrasasida ta’lim olgani qayd etiladi. U 1919–1925-yillarda o‘qituvchilik qilgan, Samarqand va Jizzaxda maorif sohasida faoliyat yuritgan. Shuningdek, 1925–1926-yillarda Moskvadagi V. Bryusov nomidagi Oliy adabiyot institutida tahsil olgani haqidagi ma’lumotlar ham keltiriladi. Uning adabiy va ma’rifiy faoliyati 1930-yillarda siyosiy ta’qiblar bilan uzilib qolgan. Tarixiy-biografik manbalarga ko‘ra, Vadud Mahmud 1930-yilda hibsga olingan, keyinchalik yana qatag‘on bosimiga uchrab, uzoq muddat qamoqda saqlangan. Uning taqdiri o‘sha davrda milliy ziyolilar, adabiyotshunoslar va ma’rifatparvarlar boshidan kechirgan siyosiy tazyiqlarni anglash uchun ham muhimdir.

Siyosiy ta’qiblar Vadud Mahmudning adabiy-tanqidiy merosini o‘z davrida keng va xolis o‘rganish imkoniyatlarini chekladi. Mustaqillik davrida uning ilmiy merosiga qiziqish kuchaydi. Adabiyotshunos Bahodir Karimning «Jadid munaqqidi Vadud Mahmud» (2000) risolasi bu yo‘nalishdagi tadqiqotlar qatorida tilga olinadi. B. Nazarov, A. Rasulov, Q. Qahramonov va Sh. Axmedova muallifligidagi «O‘zbek adabiy tanqidchiligi tarixi» darsligida ham Vadud Mahmud faoliyatiga e’tibor qaratilgan. Vadud Mahmudning adabiy-tanqidiy merosi bugungi adabiyotshunoslik uchun, avvalo, milliy tanqidchilik tarixini xolis o‘rganish nuqtayi nazaridan ahamiyatlidir. Uning faoliyati orqali XX asr boshlarida adabiyotga munosabat qanday o‘zgargani, zamonaviy badiiy jarayon bilan mumtoz meros qanday o‘zaro bog‘langanini va adabiy tanqidning qanday vazifalarni bajarganini kuzatish mumkin.

Birinchidan, uning faoliyati adabiy tanqidning mustaqil fikr va dalillarga tayanishi muhimligini ko‘rsatadigan tarixiy tajribadir. Bugungi munaqqid ham asarni baholashda faqat muallifning obro‘si yoki asarning mashhurligiga emas, balki uning badiiy xususiyatlari va mazmuniy qatlamlariga tayanishi lozim. Ikkinchidan, uning zamonaviy ijodkorlar bilan bir qatorda mumtoz adabiyot vakillariga ham murojaat qilgani adabiyotni tarixiy davomiylikda o‘rganish zaruratini eslatadi.

Uchinchidan, uning hayot yo‘li milliy adabiy merosni o‘rganishda tarixiy xotira va ilmiy xolislik zarurligini ko‘rsatadi. To‘rtinchidan, Vadud Mahmud maqolalarini asl matnlar asosida o‘rganish talabalar va yosh tadqiqotchilarda manbalar bilan ishlash, tarixiy kontekstni aniqlash, fikrni dalillar bilan asoslash va ilmiy xulosalar chiqarish ko‘nikmalarini rivojlantiradi.

Demak, Vadud Mahmud merosining zamonaviy ahamiyati uning barcha qarashlarini bugungi kun mezonlariga to‘g‘ridan-to‘g‘ri ko‘chirishda emas, balki ularning shakllanish sharoitini anglash, adabiy-

© Ushbu material Creative Commons Attribution 4.0 International (CC BY 4.0) litsenziyasi asosida tarqatiladi.

tanqidiy tajribasini tahlil qilish va milliy adabiyotshunoslik tarixidagi o‘rnini ilmiy asosda belgilashda namoyon bo‘ladi.

XULOSA

Xulosa qilib aytganda, Vadud Mahmud XX asr boshlaridagi o‘zbek adabiy tanqidchiligi taraqqiyotida muhim o‘rin tutgan munaqqid va adabiyotshunoslardan biridir. Uning ijodiy faoliyati milliy adabiyot yangilanish jarayonini boshdan kechirayotgan, jadidchilik g‘oyalari, ma’rifatparvarlik va milliy o‘zlikni anglash masalalari dolzarblashgan tarixiy davr bilan chambarchas bog‘liq. Munaqqidning adabiy-tanqidiy maqolalari zamonaviy adabiy jarayonni kuzatish, ijodkorlar merosini baholash va mumtoz adabiyot namunalarini o‘rganish jihatidan alohida ahamiyatga ega.

Vadud Mahmudning «Cho‘lponning “Buloqlari”», «Turk shoiri Ajziy», «Adabiy tanqidga bir nazar», «Alisher Navoiy» va «Fuzuliy Bag‘dodiy» kabi maqolalari uning adabiy qiziqishlari keng bo‘lganini, zamondosh ijodkorlar bilan bir qatorda mumtoz adabiyot namoyandalari merosiga ham murojaat qilganini ko‘rsatadi. Mazkur asarlarni o‘rganish orqali XX asr boshlarida o‘zbek adabiy tanqidchiligining shakllanishi, badiiy asarni anglash tamoyillari va adabiy merosga munosabatning rivojlanish xususiyatlarini aniqlash mumkin.

Munaqqidning adabiy merosi, ayniqsa, adabiy tanqidning mustaqil fikr, badiiy tahlil va ilmiy asoslangan baholash bilan bog‘liq vazifalarini o‘rganishda muhim manba hisoblanadi. Uning faoliyati adabiy tanqidni ijodkorning shaxsiyati va asarining badiiy xususiyatlarini anglashga xizmat qiluvchi ilmiy-estetik faoliyat sifatida tadqiq etish imkonini beradi. Shu bilan birga, Vadud Mahmud qarashlarini to‘liq anglash uchun uning maqolalarini o‘z davrining ijtimoiy-siyosiy va adabiy-madaniy sharoiti bilan bog‘liq holda o‘rganish zarur.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Nazarov B., Rasulov A., Qahramonov Q., Axmedova Sh. O‘zbek adabiy tanqidchiligi tarixi. — Toshkent: Cho‘lpon nomidagi nashriyot-matbaa ijodiy uyi, 2012.
2. Karim B. Jadid munaqqidi Vadud Mahmud. — Toshkent, 2000.
3. Mahmud V. Tanlangan asarlar. — Toshkent: Ma’naviyat, 2007. (Nashr ma’lumotlari foydalanilgan nusxa bilan solishtirilsin.)
4. Mahmud V. Adabiy tanqidga bir nazar. — 1924. Dastlabki nashrning to‘liq bibliografik ma’lumotlari aniqlashtirilishi lozim.
5. Mahmud V. Cho‘lponning «Buloqlari». — 1923. Dastlabki nashr tafsilotlari asl manba bilan tekshirilsin.
6. Mahmud V. Turk shoiri Ajziy. — 1924. Nashr joyi va nashr tafsilotlari asl manba bilan tekshirilsin.
7. Vadud Mahmud (1898–1976). Shaxs.Uz elektron biografik manbasi: https://shaxs.uz/uz/persons/vadud-mahmud

© Ushbu material Creative Commons Attribution 4.0 International (CC BY 4.0) litsenziyasi asosida tarqatiladi.